

ЕСТЕТИЧНІ ТА ЕТИЧНІ ЗАСАДИ ПЕДАГОГІЧНОЇ МАЙСТЕРНОСТІ

УДК 37.032

*Микола Степаненко, Надія Шиян,
м. Полтава*

ДУХОВНО-ІНТЕЛЕКТУАЛЬНІ ВИМІРИ ОСОБИСТОСТІ ВЧИТЕЛЯ

У статті автори розглядають проблему особистості вчителя, удосконалення його культури та наголошують на тому, що одним із найважливіших чинників ефективності педагогічної діяльності є особистісні якості вчителя, такі як: цілеспрямованість, наполегливість, працьовитість, скромність, спостережливість.

Ключові слова: *вчитель, особистість, культура, педагогічна діяльність.*

Проблема особистості вчителя, удосконалення його культури здавна привертала увагу вчених. Так, у статуті Львівської братської школи 1586 р. було записано: «Дидакал, або вчитель, цієї школи повинен бути благочестивим, розумним, покірливо мудрим, стриманим, не п'яницею... не крутієм, не срібллюбцем, не злим, не задрісним, не сміхотворцем, не лихословцем, не чарівником, не носієм ересі, не порушником благочестя, а в усьому показувати приклад для наслідування, щоб учні були, як їхній учитель» [1]. Цінними є думки Я.А. Коменського, Ж.-Ж. Руссо, І.Г. Песталоцці про високу культуру вчителя, його енциклопедичні знання, досконале володіння мистецтвом слова; погляди В. Белінського, О. Герцена, М.Чернишевського на талант, широту кругозору педагога, його вміння пов'язувати знання з життям; ідеї К. Ушинського про творчий характер діяльності вчителя, його психологічну підготовку. Розглядуване питання знайшло своє віддзеркалення у працях П. Блонського, Н. Крупської, А. Луначарського, С. Шацького й ін. Значний інтерес становить педагогічна спадщина А. Макаренка, В.Сухомлинського, пов'язана з розробленням проблеми морального й духовного обличчя, професійної підготовки вчителя.

Учені й практики намагалися визначити, яким повинен бути ідеальний педагог. Я.А. Коменський, до прикладу, вважав учителя «живим взірцем» справжнього людського і громадського ставлення до дитини. І.Г. Песталоцці виділяв найважливішу умову результативної роботи школи – високу моральність учителя, а основним засобом виховання – любов до дітей, стверджуючи при цьому, що методи, форми завжди були лише наслідком цієї любові. К.Ушинський констатував, що діяльність педагога своєрідна передусім тому, що спрямована на людину, яка є найскладнішою природною й соціальною істотою. Класична формула «досконалого вчителя», за Л. Толстим, складається з двох компонентів – любові до справи та любові до дітей. А. Макаренко доводив, що вчитель може розв'язати будь-які педагогічні проблеми лише в тому разі, якщо буде принциповим, вимогливим і водночас справедливим та великодушним. В.Сухомлинський роботу своїх колег називав мудрим зануренням у духовний світ вихованця, активним керівництвом його складним, багатогранним життям.

Незаперечним є той факт, що любов до дітей – найважливіша індивідуально-особистісна та професійна риса вчителя. Без неї неможлива ефективна дидактична і виховна діяльність. Підкреслимо також значущість і обов'язковість для педагога прагнення до самовдосконалення, саморозвитку, бо, як точно відзначив свого часу К.Ушинський, учитель живе до тих пір, поки він здобуває знання, як тільки-но цей процес згасає, у ньому вмирає майстер свої справи. Такої думки дотримувалися П. Каптерев, П. Блонським, А. Макаренко, В. Сухомлинський та інші педагоги і психологи.

Отже, одним із найважливіших чинників ефективності педагогічної діяльності є особистісні якості вчителя, передовсім такі, як: цілеспрямованість, наполегливість, працьовитість, скромність, спостережливість. До них слід додати ще й ораторські здібності, артистичність натури. Дослідження багатьох учених показують, що вельми присутніми якісними характеристиками педагога є його готовність до емпатії, уміле володіння педагогічним тактом.

У зв'язку з актуалізацією соціально-культурних, духовно-етичних проблем і тенденцій розвитку суспільства в науково-педагогічних студіях А. Барабанщикова, В. Безрукової, А. Бойко, І. Ісаєва, В. Лозової, Ю. Рябова, О.Савченко, В. Шиянова й інших

дослідників педагогічна культура вчителя витлумачується як сукупність інтеграційних якостей: гуманістична спрямованість особистості, здібність до інноваційної діяльності, висока соціальна відповідальність, методологічне і творче педагогічне мислення тощо.

Характеризуючи педагога як суб'єкта діяльності, дослідники виокремлюють і ті професійно-педагогічні якості, що корелюють із здібностями. До важливих професійних якостей А. Маркова відносить педагогічну ерудицію, педагогічне мислення, педагогічну інтуїцію, педагогічну імпровізацію, педагогічну спостережливість, педагогічний оптимізм, педагогічну винахідливість, педагогічне передбачення й педагогічну рефлексію.

У дослідженнях Л. Митіної вирізнено понад п'ятдесят особистісних якостей учителя: ввічливість, вдумливість, вимогливість, вразливість, вихованість, уважність, витримка, самоволодіння, гнучкість поведінки, громадянськість, гуманність, діловитість, дисциплінованість, доброта, сумлінність, доброзичливість, ідейна переконаність, ініціативність, щирість, колективізм, критичність, логічність, любов до дітей, спостережливість, наполегливість, відповідальність, чуйність, організованість, товариськість, політична свідомість, порядність, патріотизм, правдивість, педагогічна ерудиція, передбачливість, принциповість, самостійність, самокритичність, скромність, справедливість, кмітливість, сміливість, прагнення до самовдосконалення, тактовність, почуття нового, почуття власної гідності, чуйність, емоційність тощо. Серцевиною портрета ідеального в усіх вимірах педагога є власне особистісні якості: спрямованість на педагогічну діяльність, орієнтування на кращі взірці, самооцінка, образ «Я».

Основний мотив педагогічної спрямованості – інтерес до змісту педагогічної діяльності, що містить потребу в тій або тій кваліфікованій діяльності.

Вагому роль в особистісній характеристиці вчителя відіграє професійно педагогічна самосвідомість, а саме: усвідомлення вчителем норм, правил педагогічної професії, формування професійного кредо, концепції вчительської праці; ідентифікування себе з деякими професійними еталонами; оцінка себе очима інших, професійно референтних людей; самооцінка, у якій виділяється а) когнітивний аспект, усвідомлення себе, своєї діяльності і

б) емоційний аспект. Структура самооцінки вчителя оптимальна тоді, коли в ній, по-перше, відображені мінімальні відмінності між актуальною й рефлексивною самооцінкою і максимальні відмінності між ретроспективною та актуальною, між актуальною й ідеальною самооцінкою, по-друге, фіксується позитивна Я-концепція. Остання впливає не лише на діяльність педагога, але й на загальний клімат взаємодії з учнями [5].

Учитель повинен мати високу науково-теоретичну й практичну підготовку з фахових і психолого-педагогічних дисциплін, уміти здійснювати індивідуалізацію й диференціацію навчання, тобто, за слушним твердженням В.Сухомлинського, розпізнати, виявити, розкрити, викохати, виплекати в кожному вихованцеві його неповторно-індивідуальний таланти, тобто підняти його як особистість на найвищі щаблі розквіту людської гідності [6]. Реалізація цього завдання можлива за умови притаманності педагогові таких особистісних якостей: потреба й здатність до активної й різнобічної професійної та соціально-культурної діяльності, активної життєвої позиції; тактовність, почуття емпатії, терплячість і терпимість у взаєминах із дітьми й дорослими, готовність приймати та підтримувати їх, а якщо потрібно, то й захищати; доброта, людяність, довіра, душевна чуйність, повага до особистості учня, розуміння своєрідності й відносної автономності саморозвитку особистості; уміння забезпечити внутрішньогрупове та міжгрупове спілкування, попереджувати конфлікти в дитячому й дорослому колективах; здатність до співробітництва й співтворчості, прагнення до взаєморозуміння, позитивного емоційного контакту в спілкуванні, знання особливостей психічного розвитку дітей і прагнення разом із ними цілеспрямовано створювати умови, необхідні для їхньої самоevolюції; здатність до власного самостановлення та самовиховання.

Репрезентантом духовної культури вчителя є творча самовіддача, у якій власне самоствердження нерозривно пов'язане зі служінням суспільству. Одним із проявів духовних сил та культурних потреб особистості педагога є потреба в знаннях. Прагнення до самоосвіти, її неперервність слід розглядати як норму професійного та особистісного зростання педагога. Пізнавальна активність включає в себе інтерес до учіння, зосередженість на об'єкті пізнання в галузі науки, культури, суспільних відносин,

глибоке проникнення в суть явищ і їхній взаємозв'язок, вільне оперування знаннями, самостійність, напруженість та інтенсивність розумової діяльності.

Важливу роль у формуванні вчителя-професіонала відіграють соціально ціннісні мотиви педагогічної діяльності. До них слід віднести почуття фахового і громадського обов'язку, відповідальність за виховання дітей, чесне й добросовісне виконання професійних функцій, захопленість предметом викладання та задоволення від спілкування з дітьми, усвідомлення потягу до педагогічної діяльності.

Педагог повинен бути творчою особистістю, з розвиненою потребою в самореалізації. С. Рубінштейн справедливо наголошував, що людину як особистість характеризує не тільки те, що є, але й те, чим і ким вона хоче стати, до чого вона активно прагне, тобто її характеризує не тільки те, що вже склалося і становить зміст її внутрішнього світу та діяльності, але й те, що є сферою потенційного росту. Творча індивідуальність проявляється не лише в засвоєнні нагромадженої людством культури й розвитку на цій основі індивідуальної духовної культури, а й передусім виражається в активній перетворювальній діяльності, у процесах особистісного вибору й особистісної реалізації.

Здатність «творити себе» з орієнтацією на соціально-моральні ідеали, у яких професійна компетентність, багате духовне буття та відповідальність стали б умовами життя педагога, – гостра потреба сьогодення.

Широкий кругозір, ерудиція, сформовані соціально-етичні норми поведінки у професійній діяльності й побуті, активна життєва позиція, комунікативні вміння не лише в професійній діяльності, а й у спілкуванні на побутовому рівні – передумови авторитету вчителя. Якщо в рамках інших професій звично звучать вирази на взірець «науковий авторитет», «визнаний авторитет у своїй галузі» тощо, то в педагога може бути лише авторитет особистості.

Саме спілкування в школі, характер взаємин в учнівському середовищі, стиль педагогічного спілкування і взаємодії в навчанні, у спільній науково-дослідницькій та творчій діяльності, неформальне спілкування вчителів з учнями – усе це атрибути духовно-етичної атмосфери школи. І якщо в навчальному закладі його суб'єкти бережуть духовність відносин, про які йдеться, то це

необхідна й достатня умова актуального особистісно-професійного самопізнання, самоактивізації, самовизначення й самореалізації учнів та вчителів. Саме в атмосфері високодуховності й відповідальності освітньої установи розвиваються та зміцнюються самобутні, неповторні індивідуально-особистісні риси людини. Вихованець під впливом доброзичливого ставлення до себе з боку оточення набуває самоповаги, учиться самостійно оцінювати власні можливості й здібності, відкриває в собі нові потенційні ресурси для розвитку.

Література:

1. *Медынский Е.Н.* Братские школы Украины и Белоруссии в XVI-XVII вв. и их роль в воссоединении Украины с Россией / Е.Н. Медынский. – М.: АПН РСФСР, 1954. – 158 с.
2. *Каптерев П.Ф.* Дидактические очерки. Теория образования / П.Ф. Каптерев // Избр. педагог. соч. – М.: Педагогика, 1982. – 704 с.
3. *Маркова А.К.* Психология труда учителя: кн. для учителя / А.К. Маркова. – М.: Просвещение, 1993. – 192 с.
4. *Митина Л.Н.* Психология профессионального развития учителя / Л.Н. Малина. – М.: «Флинта», 1998. – 205 с.
5. *Зимняя И.А.* Педагогическая психология: Учебник для вузов. Изд. второе, доп., испр. и перераб. / И.А. Зимняя. – М.: Логос, 2000. – 384 с.
6. *Сухомлинский В.А.* Избранные произведения: В 5 т. / В.А. Сухомлинский. – К., 1980. – Т. 5. – 639 с.

Николай Степаненко, Надежда Шиян

ДУХОВНО-ИНТЕЛЕКТУАЛЬНЫЕ ИЗМЕРЕНИЯ ЛИЧНОСТИ УЧИТЕЛЯ

В статье автор рассматривает проблему личности учителя, усовершенствования его культуры и настаивает на том, что одним из важных факторов эффективности педагогической деятельности есть личные качества учителя, такие как целенаправленность, настойчивость, скромность, наблюдательность.

Ключевые слова: учитель, личность, культура, педагогическая деятельность.

Mykola Stepanenko, Nadiya Shian

SPIRITUALLY INTELLECTUAL DIMENSIONS OF THE TEACHER'S PERSONALITY

In the article authors examine the problem of the teacher's personality, optimization of his culture and stress that initial from the main factors of the pedagogical

activity efficiency are the teacher's personal qualities, such as: purposefulness, persistence, industriousness, modesty, observation.

Key words: teacher, personality, culture, pedagogical activity.
